

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.6

*О. С. Кайтанський**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СІМЕЙ ІЗ ДІТЬМИ

Сьогодні в Україні спостерігається демографічна криза та старіння нації. Кількість народжених дітей невисока, натомість смертність населення зростає щороку. Одним із засобів підвищення народжуваності в державі має стати покращення рівня соціального захисту сімей із дітьми, зокрема й багатодітних і малозабезпечених сімей. Підвищення рівня соціального захисту багатодітних та малозабезпечених сімей повинне стимулювати народжуваність і знизити страх молодих сімей перед народженням дітей. Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» багатодітна сім'я – це сім'я, у якій подружжя (чоловік і жінка) перебуває в зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом із трьома й більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах – до закінчення навчальних закладів, проте не довше ніж до досягнення ними 23 років. А відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» малозабезпечена сім'я – це сім'я, яка з поважних або не залежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Ці категорії сімей є одними з найбільш соціально незахищених у сучасному праві соціального забезпечення.

Проблемам правового забезпечення соціального захисту багатодітних і малозабезпечених сімей присвячено праці Н.Б. Болотіної, В.В. Жернакова, К.Ю. Мельника, Є.В. Назаренко, П.Д. Пилипенка, О.М. Потопахіної, С.М. Прилипка, С.Б. Приходько, І.М. Сироти, В.С. Тарасенко, Ф.Р. Філіпова, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, В.Ш. Шайхатдінова, Ю.М. Щотової, О.М. Ярошенка та інших авторів. Праці зазначених учених не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки й пропо-

зиції потребують переосмислення та нових теоретичних підходів.

Метою статті є аналіз правового регулювання соціального захисту багатодітних і малозабезпечених сімей за законодавством України та вироблення пропозицій щодо його реформування.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, що обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, проте цей розмір не може бути більше 75% прожиткового мінімуму для сім'ї.

До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється з огляду на реальні можливості видаткової частини Державного бюджету України та затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Для кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10%, а для кожної дитини-інваліда, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває в шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини в книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, у якої один або обоє батьків є інвалідами І чи II групи, – на 20%.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає та працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірсько-

го, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20%.

Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 грн, на кожну дитину віком від 13 до 18 років – на 500 грн.

Максимальний розмір державної соціальної допомоги з урахуванням збільшення її розміру на кожну дитину, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї [3].

Вважаємо, що вказані засоби не можуть повною мірою забезпечити достатнє існування сім'ї та потребують перегляду й реформування.

Крім того, варто погодитись із К.В. Бориченко, що на сьогодні та до стабілізації національної економіки за критерій розрахунку розміру цього виду допомоги береться не прожитковий мінімум, а рівень його забезпечення, який визначається щорічно законом про Державний бюджет на відповідний рік виходячи з реальної можливості видаткової частини бюджету [6, с. 178]. А з огляду на те, що розмір забезпечення прожиткового мінімуму в 2017 р. для працездатних громадян становить 21%, для дітей – 85%, а для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів – 100% відповідного прожиткового мінімуму, поняття «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» суттєво знижує соціальний захист малозабезпечених сімей, у зв'язку із чим способи й порядок визначення розміру державної допомоги малозабезпеченим сім'ям потребують переосмислення та реформування.

Недоречним також є обмеження максимально-го розміру державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям 75% прожиткового мінімуму для сім'ї [6, с. 178].

Основними засобами соціального захисту багатодітних сімей, відповідно до статті 13 Закону України «Про охорону дитинства», є такі:

1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 м² загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жиллому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 м² на сім'ю);

2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) і вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством;

3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах норм, визначених законодавством, якщо відповідні будинки не мають центрального опалення;

4) позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється в розмірі 50% затверджених тарифів.

Пільги щодо плати за користування житлом (квартирної плати), комунальними послугами та вартості палива, передбачені пунктами 1–3 частини 3 статті 13 Закону України «Про охорону дитинства», надаються багатодітним сім'ям незалежно від виду житла та форми власності на нього [1].

Дітям із багатодітних сімей надаються також такі пільги:

1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;

2) щорічне медичне обстеження та диспансеризація в державних і комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування;

3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

4) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- й міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – такою електронною квитком, який видається на безоплатній основі;

5) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей».

Крім того, окремі види пільг надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців не перевищує величину доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [1].

Проте вважаємо, що вказаних заходів недостатньо. Так, у Рішенні Одеської міської ради «Про затвердження Миської цільової програми надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016–2017 роки» зазначалось, що через різке погіршення матеріального стану та, відповідно, скорочення можливості забезпечити навіть елементарні життєві потреби посилюється тенденція до скорочення кількості багатодітних сімей серед загальної кількості сімей як в Одесі, так і в межах усієї України. Причинами є зміна статусу жінок і ціннісної орієнтації українців, розширення позасімейних інтересів, пропаганда нездорового способу життя, відсутність необхідності народжувати дітей як ознаки благополуччя тощо.

З огляду на аналіз законодавчих документів та деякі проблеми, з якими стикаються багато-

дітні сім'ї, можна констатувати, що більшість родин є малозабезпеченими. Це свідчить про низький матеріальний рівень і недостатність матеріального забезпечення. Тому багатодітні сім'ї є найменш захищеними серед усіх інших, мають низький середньомісячний дохід на одного члена сім'ї. Майже весь дохід у цих сім'ях витрачається на харчування, придбання одягу для дітей та на інші першочергові потреби. Частка витрат на продовольчі товари в них вища, а структура харчування менш різноманітна. У зв'язку з постійним зростанням цін на продукти й товари першої необхідності мають місце вкрай обмежені можливості задоволення потреб, дефіцит у найбільш необхідних предметах: взутті, одязі, шкільному приладді. За цих умов грошей на освіту, дозвілля, духовний та інтелектуальний розвиток дітей не вистачає [5]. З оцінки матеріального становища багатодітних сімей, наданої Одеською міською радою, постає, що багатодітні сім'ї потребують посиленого піклування з боку держави.

Проте така необхідність не знайшла відображення в централізованому законодавстві, посилення соціального захисту відбувається лише за допомогою локального правового регулювання в окремих містах та областях. Так, в Одесі було прийнято рішення про встановлення й забезпечення додаткових видів соціальної допомоги та соціальних пільг багатодітним сім'ям. Рішенням Одеської міської ради від 16 грудня 2015 р. було встановлено, що діти з багатодітних сімей віком до 18 років отримують дотацію на придбання хлібобулочних виробів, розмір якої з 2016 р. збільшиться до 30 грн щомісяця.

Також у 2016 р. щоквартальну дотацію на хліб будуть отримувати непрацюючі пенсіонери, розмір пенсії яких становить до 1 500 грн, розміром 100 грн.

Сім'ї, у яких виховуються діти у віці до 18 років з обмеженими фізичними можливостями, будуть отримувати одноразову адресну грошову допомогу для дітей-інвалідів у розмірі 1 000 грн, для дітей-інвалідів із малозабезпечених родин – у розмірі 3 000 грн.

Задля посилення турботи про стан багатодітних сімей, створення належних умов для їх нормального функціонування, сприяння гармонійному розвитку кожної дитини з урахуванням її фізіологічних особливостей у 2016 р. дітям із багатодітних сімей віком до 18 років буде надаватись одноразова адресна грошова допомога, розмір якої збільшено до 300 грн. Багатодітним сім'ям та будинкам сімейного типу, на вихованні в яких є діти, буде надаватись допомога на придбання будівельних матеріалів для проведення ремонту будинків (квартир) для поліпшення умов проживання [5]. Вказані заходи передбачено на період 2016–2017 рр.

Крім того, Одеською міською радою передбачено надання дітям із багатодітних сімей та одному з батьків, який їх супроводжує, безкоштовного проїзду в міському транспорті.

Варто зауважити, що проблеми соціального захисту багатодітних сімей не вирішити частковим локальним правовим регулюванням. Потреба в реформуванні чинного законодавства назріла вже давно. Так, у 2008 р. до Верховної Ради України було внесено та розглянуто проект Закону України «Про статус і соціальний захист багатодітних сімей в Україні», у якому пропонувалось систематизувати пільги, що надаються багатодітним сім'ям. Крім того, у цьому проекті передбачались додаткові соціальні пільги для сімей, які виховують п'ятьох і більше дітей, та запропоновано внести зміни до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», у який варто включити окремий розділ «Щомісячна грошова допомога багатодітним сім'ям». У цьому розділі пропонувалось визначити таке:

- право на щомісячну грошову допомогу багатодітним сім'ям мають особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус та соціальний захист багатодітних сімей в Україні», на підставах, визначених цим законом;

- щомісячна грошова допомога багатодітним сім'ям призначається та виплачується органами праці й соціального захисту населення;

- щомісячна грошова допомога багатодітним сім'ям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги, передбачених цим або іншими законами;

- припинення надання щомісячної грошової допомоги багатодітним сім'ям може мати місце виключно на підставах, встановлених законом;

- щомісячна грошова допомога багатодітним сім'ям призначається в розмірі 50% прожиткового мінімуму на кожну дитину відповідного віку.

На жаль, проект Закону України «Про статус та соціальний захист багатодітних сімей в Україні» не знайшов підтримки у Верховній Раді України [4].

У сучасних умовах багатодітні й малозабезпечені сім'ї потребують підвищеного соціального захисту. Саме тому необхідно систематизувати розрізнене законодавство про соціальний захист багатодітних сімей та розробити й прийняти Закон України «Про соціальний захист багатодітних сімей», у якому закріпити соціальні пільги та матеріальну допомогу, що надається багатодітним сім'ям. Крім того, необхідно в Закон України «Про соціальний захист багатодітних сімей» включити додаткові соціальні пільги для батьків із багатодітних сімей за прикладом Одеської міської ради, надати право безоплатного проїзду в міському транспорті батькам, які супроводжують дітей. Також пропонуємо виключити із За-

кону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» положення про те, що розмір допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму, як таке, що погіршує рівень соціального захисту малозабезпечених сімей, та підвищити розмір допомоги, передбачений для таких сімей.

Література

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.
3. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 299.
4. Про статус і соціальний захист багатодітних сімей в Україні : проект Закону України від 14 травня 2008 р. № 2474 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32460.
5. Про затвердження Міської цільової програми надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016–2017 роки : Рішення Одеської міської ради від 16 грудня 2015 р. № 21-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/78883/>.
6. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : [монографія] / К.В. Бориченко. – О. : Фенікс, 2015. – 302 с.

Анотація

Кайтанський О. С. Правові аспекти соціального захисту окремих категорій сімей із дітьми. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу проблем правового регулювання соціального захисту багатодітних та малозабезпечених сімей. У статті досліджено акти національного законодавства у сфері соціального захисту, якими передбачено соціальний захист означених

категорій. Крім того, досліджено приклади правового регулювання соціального захисту за допомогою локальних нормативних актів. На підставі проведеного аналізу вироблено пропозиції щодо реформування законодавства у сфері соціального захисту багатодітних та малозабезпечених сімей.

Ключові слова: соціальний захист, багатодітні сім'ї, малозабезпечені сім'ї, державна соціальна допомога, прожитковий мінімум.

Аннотация

Кайтанский А. С. Правовые аспекты социальной защиты отдельных категорий семей с детьми. – Статья.

Статья посвящена анализу проблем правового регулирования социальной защиты многодетных и малообеспеченных семей. В статье исследованы акты национального законодательства в сфере социальной защиты, предусматривающие социальную защиту указанных категорий. Кроме того, исследованы примеры правового регулирования социальной защиты с помощью локальных нормативных актов. На основании проведенного анализа выработаны предложения по реформированию законодательства в сфере социальной защиты многодетных и малообеспеченных семей.

Ключевые слова: социальная защита, многодетная семья, малообеспеченные семьи, государственная социальная помощь, прожиточный минимум.

Summary

Kaitanskyi O. S. Legal aspects of social protection of certain categories of families with children. – Article.

The article is devoted to the analysis of problems of legal regulation of social protection of large families and low-income families. The article examines the acts of the national legislation in the field of social protection, which provide for social protection of these categories. In addition, examples of legal regulation of social protection with the help of local regulations are examined. Based on the analysis, proposals have been developed to reform the legislation in the field of social protection for large and low-income families.

Key words: social protection, families with many children, low-income families, government social assistance, living wage.